

რელიგიური საკითხები ქართულ მედიაში რადიკალიზაციის კვლევის ანალიზი

მარიამ ადამაშვილი

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი,
ასისტენტ-პროფესორი,
საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი სეუ

აბსტრაქტი

მედიის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რელიგიური კონფლიქტები. სწორედ რელიგიური კრიზისების გაშუქების პროცესში მნიშვნელოვანია ჟურნალისტის პასუხისმგებლობა, მიაწოდოს აუდიტორიას დაბალანსებული, ობიექტური, სტერეოტიპებისგან დაცლილი ფაქტები და მომხმარებელს შესთავაზოს პროფესიონალურ დონეზე მომზადებული მედია-პროდუქტი, ფაქტის დამახინჯების ან/და არასწორი ინტერპრეტირების, ასევე სტერეოტიპული განწყობა-დამოკიდებულებების ჩამოყალიბების თავიდან აცილების მიზნით. გასათვალისწინებელია, რომ მედიის მიერ გავრცელებული ინფორმაცია რელიგიურ ჯგუფებში არ უნდა იწვევდეს კონფლიქტის გაღრმავებას. ბოლო პერიოდში ქართული მედია ხშირად აშუქებს რელიგიურ თემებს, რადგან სწორედ, რელიგიური კონფლიქტების რადიკალიზაცია ქვეყანაში საკმაოდ მომატებულია.

რელიგიური ორგანიზაციების ურთიერთობა სახელმწიფოსთან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს როგორც მსოფლიოში, ასევე საქართველოში და იდეალურადაც კი მიიჩნევა ისეთი ქვეყანა, სადაც მოწესრიგებულია ეს ურთიერთობები. საქართველოს სახალხო დამცველის ყოველწლიური ანგარიშის მიხედვით, საქართველო ასეთ იდეალურ ქვეყანათა შორის, სამწუხაროდ, არ მოიაზრება. ანგარიშის მიხედვით, საქართველოში რელიგიურ ნიადაგზე შეუწყნარებლობის ფაქტები საკმაოდ ხშირად ფიქსირდება და რაც უნდა გასაკვირი იყოს, ხშირად სახელმწიფო მოხელეებზე მეტად მედიაორგანიზაციები უწყობენ ხელს ამ სიტუაციას. როგორ უქმდება რელიგიური მოვლენები ქართულ მედიასივრცეში? ამ მხრივ, მედიაში რელიგიის საკითხთა გაშუქების შესახებ სისტემური და სიღრმისეული კვლევა ჯერ არ ჩატარებულა. წარმოდგენილი კვლევა აღნიშნული პრობლემის გამოსწორების დაწყების მცდელობას წარმოადგენს და ბუნებრივია, როგორც ყველა პირველი მცდელობა, უნაკლო არ იქნება. კვლევის ფარგლებში პირველადაა გაანალიზებული საზოგადოებრივი განწყობა ქართულ მედიაში რელიგიის საკითხების გაშუქებისას.

წარმოდგენილი ანგარიში რელიგიის საკითხთა გაშუქებისას ქართულ მედიაში დღეს არსებული მდგომარეობის შესახებ ამომწურავი სურათის დანახვის შესაძლებლობას იძლევა. ვიმედოვნებ, წარმოდგენილი მიგნებები მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს დისკუსიებში და მათი დახმარებით შესაძლებელი იქნება დაინტერესებულ მხარეთა შორის დიალოგის დაწყება რელიგიის გაშუქების კუთხით ქართული მედიის მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით.

საკვანძო სიტყვები: რელიგია მედიაში; რელიგიის გაშუქება; რელიგიური მოვლენები; ქართული მედია.

შესავალი

კვლევის აქტუალობა. დღეს სადაო არაა, რომ ადამიანის სულიერ-კულტურული განვითარების პროცესში მედიას განსაკუთრებული როლი ენიჭება და რომ ტელევიზია საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების საკმაოდ მძლავრი იარაღია. დღევანდელ რეალობაში არ არსებობს ოჯახი ერთი ტელევიზორი მაინც არ ქონდეს, რადგანაც ინფორმირებულობა ადამიანის ძლიერი მოთხოვნაა. საკითხავია, რამდენად ინარჩუნებს ქართული სატელევიზიო სივრცე ობიექტურობას, რადგან სწორედ ტელევიზიით ხდება საზოგადოებაში სტერეოტიპების ჩამოყალიბება, რაც მაყურებლის ჩარჩოში მოქცევას იწვევს. ამ მხრივ ქართული ტელევიზია გამონაკლისი არაა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი ტელე-ჟურნალისტების მხრიდან გაკეთებული ტენდენციური განცხადება საზოგადოებაში არასასურველი სტერეოტიპის დამკვიდრების ძლიერი იარაღია.

მედიის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რელიგიური კონფლიქტები. სწორედ რელიგიური კრიზისების გაშუქების პროცესში მნიშვნელოვანია ჟურნალისტის პასუხისმგებლობა, მიაწოდოს აუდიტორიას დაბალანსებული, ობიექტური, სტერეოტიპებისგან დაცლილი ფაქტები და მომხმარებელს შესთავაზოს პროფესიონალურ დონეზე მომზადებული მედია-პროდუქტი, ფაქტის დამახინჯების ან/და არასწორი ინტერპრეტირების, ასევე სტერეოტიპული განწყობა-დამოკიდებულებების ჩამოყალიბების თავიდან აცილების მიზნით. გასათვალისწინებელია, რომ მედიის მიერ გავრცელებული ინფორმაცია რელიგიურ ჯგუფებში არ უნდა იწვევდეს კონფლიქტის გაღრმავებას. ბოლო პერიოდში ქართული მედია ხშირად აშუქებს რელიგიურ თემებს, რადგან სწორედ, რელიგიური კონფლიქტების რაოდენობა ქვეყანაში საკმაოდ მომატებულია.

ინფორმაციის გავრცელების გარდა მედია ყურადღებას უნდა აქცევდეს საგანმანათლებლო ფუნქციას. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მეტი მედია-პროდუქტი უნდა მზადდებოდეს საქართველოში როგორც უმრავლესობის, ისე ქვეყანაში არსებული რელიგიური უმცირესობების ფასეულობებთან დაკავშირებით, რათა საზოგადოება მეტად ინფორმირებული იყოს მათი კულტურისა და რელიგიური ღირებულებების შესახებ. რადგანაც მედია საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების პროცესში მნიშვნელოვან იარაღს წარმოადგენს, რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქებისას ჟურნალისტმა აუცილებლად უნდა ხელმძღვანელობდეს რელიგიასთან დაკავშირებით საერთაშორისოდ აღიარებული სტანდარტებითა და ეთიკური ნორმებით, ასევე უნდა გაითვალისწინოს ქვეყნის კანონმდებლობა.¹

კვლევის სიახლე. რელიგიური ორგანიზაციების ურთიერთობა სახელმწიფოსთან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს როგორც მსოფლიოში, ასევე საქართველოში და იდეალურადაც კი მიიჩნევა ისეთი ქვეყანა, სადაც მოწესრიგებულია

¹ თავისუფლების ინსტიტუტი, ადამიანის უფლებები, 2005.

ეს ურთიერთობები. საქართველოს სახალხო დამცველის ყოველწლიური ანგარიშის მიხედვით, საქართველო ასეთ იდეალურ ქვეყანათა შორის, სამწუხაროდ, არ მოიაზრება. ანგარიშის მიხედვით, საქართველოში რელიგიურ ნიადაგზე შეუწყნარებლობის ფაქტები საკმაოდ ხშირად ფიქსირდება და რაც უნდა გასაკვირი იყოს, ხშირად სახელმწიფო მოხელეებზე მეტად მედიაორგანიზაციები უწყობენ ხელს ამ სიტუაციას. როგორ შექდება რელიგიური მოვლენები ქართულ მედიასივრეში? ამ მხრივ, მედიაში რელიგიის საკითხთა გაშუქების შესახებ სისტემური და სიღრმისეული კვლევა ჯერ არ ჩატარებულა. წარმოდგენილი კვლევა აღნიშნული პრობლემის გამოსწორების დაწყების მცდელობას წარმოადგენს და ბუნებრივია, როგორც ყველა პირველი მცდელობა, უნაკლო არ იქნება. კვლევის ფარგლებში პირველადაა გაანალიზებული საზოგადოებრივი განწყობა ქართულ მედიაში რელიგიის საკითხების გაშუქებისას.

კვლევის მიზანი

კვლევის მიზანს წარმოადგენს საზოგადოებრივი განწყობებისა და რწმენების დადგენა ქართულ მედიაში რელიგიის საკითხების გაშუქებისას. კერძოდ, კვლევის მიზნებს წარმოადგენს საზოგადოებრივი განწყობისა და რწმენის კვლევა ისეთ საკითხებთან დაკავშირებით, როგორცაა:

- რამდენად აქტუალურია საზოგადოებისთვის რელიგიური საკითხები, არის თუ არა საინტერესო რელიგიის შესახებ მომზადებული მედიაპროდუქტი მოსახლეობისთვის და რა სახის რელიგიური გადაცემების ხილვას ისურვებდა ქართულ მედიასივრცეში;
- რა საშუალებებს იყენებს საზოგადოება რელიგიური ინფორმაციის მისაღებად;
- საპატრიარქოს ტელევიზიის შინაარსზე და იმ ფასეულობებზე, რასაც ეს ტელევიზია ავრცელებს, აღნიშნული ტელევიზიის საეთერო პოლიტიკის მიზნებისა და პლიუსების დადგენა;
- საზოგადოებრივი აზრის დადგენა იმის შესახებ, უნდა ეთმობოდეს თუ არა საეთერო დრო მართლმადიდებლობის / საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ან/და საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობების/მათი რელიგიის შესახებ გადაცემებს;
- რეალურად რა ფუნქციებს ასრულებს და რა ძირითად ფუნქციებს უნდა ასრულებდეს მედია საქართველოში რელიგიური საკითხების გაშუქებისას;
- რამდენად ორიენტირებული არიან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო, საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობები და ქართული მედია საქართველოში რელიგიური ინფორმირებულობის გაზრდაზე;
- რელიგიური თემატიკის ინფორმაციის გავრცელების მხრივ, როგორი ინფორმაციის მიღებას უზრუნველყოფს და რამდენად თავისუფალია დღეს ქართული მედია (პრესა, ტელევიზია, რადიო, სოციალური და ონლაინ მედია) რელიგიური საკითხების გაშუქებისას;
- ვინ აკონტროლებს ქართული მედიის სარედაქციო საქმიანობას რელიგიური გაშუქებისას;

- რამდენად არის დაცული რელიგიური ღირებულებები, ასევე სიტყვისა და გამოხატვის თავისუფლება საქართველოში;
- საზოგადოების მოსაზრება ჟურნალისტების განათლებასთან დაკავშირებით რელიგიური თემატიკის გაშუქების მხრივ;
- რამდენად ხშირია ჟურნალისტების მხრიდან მომხმარებლის უფლებების დარღვევა რელიგიურად საკითხების გაშუქებისას?
- რამდენად დაცულია ქართველი მომხმარებელი რელიგიური საკითხების შესახებ ქართული მედიით არასწორი ინფორმაციის მიღებისგან;
- რამდენად ეფექტურია რელიგიურ იერარქებსა და მოსახლეობას შორის (აღმსარებლობის მიუხედავად) ურთიერთობა მედიის გზით და სამღვდლოება, განსაკუთრებით მაღალი იერარქიის სასულიერო პირი, უნდა აკეთებდეს თუ არა საჯარო განცხადებას მედიის საშუალებით;
- საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო და საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობები უნდა თანამშრომლობდნენ თუ არა მედიასთან, ან რამდენად სწორად თანამშრომლობს საქართველოს საპატრიარქოს პრესსამსახური მედიასაშუალებებთან;
- თქვენი აზრით, რელიგიური თემატიკის საკითხების გაშუქებისას (არა მხოლოდ მართლმადიდებლობის, არამედ საქართველოში არსებული რელიგიების შესახებ) იცავს თუ არა ქართული მედია ეთიკურ სტანდარტებს;
- არსებობს თუ არა პრობლემები რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ ქართულ მედიაში.

წარმოდგენილი ანგარიში რელიგიის საკითხთა გაშუქებისას ქართულ მედიაში დღეს არსებული მდგომარეობის შესახებ ამომწურავი სურათის დანახვის შესაძლებლობას იძლევა. ვიმედოვნებ, წარმოდგენილი მიგნებები მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს დისკუსიებში და მათი დახმარებით შესაძლებელი იქნება დაინტერესებულ მხარეთა შორის დიალოგის დაწყება რელიგიის გაშუქების კუთხით ქართული მედიის მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით.

1. კვლევისას გამოყენებული მეთოდოლოგია

გამოკვლევის ტიპი: რაოდენობრივი სოციოლოგიური გამოკვლევა; რაოდენობრივი კონტენტ-ანალიზი.

შერჩევის ტიპი: მიზნობრივი ანუ შეფასებითი შერჩევა.

გამოკითხვის ობიექტს წარმოადგენდა ექსპერტთა რამდენიმე ჯგუფი პროფესიის მიხედვით:

- ჟურნალისტი (მედიის წარმომადგენელი / მედიაექსპერტი)
- აკადემიური პერსონალი
- სტუდენტი
- საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სასულიერო პირი
- საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობის სასულიერო პირი
- რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს წარმომადგენელი

- თეოლოგი
- რელიგიათმცოდნე
- ისტორიკოსი
- სხვა

გამოკითხვის ობიექტს ასევე წარმოადგენდა საზოგადოების ჯგუფი რელიგიური აღმსარებლობის მიხედვით: ²

- მართლმადიდებელი - გამოკითხულთა 78%
- მუსლიმი - გამოკითხულთა 8%
- ლათინ-კათოლიკეთა კავკასიის ადმინისტრაციის წარმომადგენელი - გამოკითხულთა 2%
- თბილისის საერთაშორისო ბაპტისტური ეკლესიის წარმომადგენელი - გამოკითხულთა 2%
- სახარების ქრისტიან-ბაპტისტთა ეკლესიების კავშირის წარმომადგენელი - გამოკითხულთა 2%
- საქართველოს ევანგელურ-პროტესტანტული ეკლესია - გამოკითხულთა 2%

კვლევის ფარგლებში გამოკითხულთა 88% აღმსარებელია, 12% კი არა. ამ შემთხვევაში კვლევაში მითითებული იყო ყველა ის რელიგიური ორგანიზაცია, რომლებიც საქართველოში ფუნქციონირებს. აღნიშნული რელიგიები აღებულია რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს ვებგვერდიდან

კვლევის ფარგლებში გამოკითხა სამუშაო ასაკის - 18-დან 65 წლამდე და 65+ ასაკის მოსახლეობა. სხვადასხვა ასაკობრივ ჯგუფს მიეცა შესაძლებლობა აესახა თავისი კონკრეტული შეხედულება საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით. ასაკის მიხედვით, გამოკითხულთა პროცენტული მაჩვენებელი ასე გამოიყურება: 18-25 – 10%; 26-35 – 36%; 36-45 – 26%; 46-65 – 24% და 65+ - 4%.

კვლევისას ასევე უზრუნველყოფილი იყო გენდერულად სამართლიანი წარმომადგენლობა და კვლევა იძლეოდა შესაძლებლობას, ქალებისა და კაცების პრობლემები და განწყობები ასახულიყო კვლევაში. საბოლოოდ, კვლევის ფარგლებში გამოკითხულთა 46% მამრობითი, ხოლო 54% მდედრობითი სქესის წარმომადგენელია.

მასობრივი გამოკითხვის ფარგლებში ჩატარდა *ინტერნეტ-კვლევა*, რაც მეილზე დაგზავნილი კითხვარების გზით განხორციელდა. მიუხედავად იმისა, რომ კვლევის ფარგლებში დაფუძვნირდით ყველა რელიგიურ ორგანიზაციას, ასევე რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს, ვინაიდან მათი ჩართულობა მნიშვნელოვანია საქმიანობიდან გამომდინარე, საქართველოში არსებული რელიგიური ვითარების ფართო სურათის ასახვის მხრივ, ზოგიერთმა მათგანმა უარი თქვა კვლევაში მონაწილეობაზე. საბოლოო ჯამში კვლევაში მონაწილეობა მიიღო საქართველოში არსებული 7 რელიგიური ორგანიზაციის წარმომადგენლებმა. მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტოს

² რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტო. <https://religion.gov.ge/religiebi-saqartvelosi> .[უ. გ. 09.11.2022].

ინტერესებში უნდა შედიოდეს მსგავს კვლევებში ჩართულობა და ხელშეწყობა, მონაწილეობა არ მიიღეს კვლევაში.

კვლევის საგანს წარმოადგენდა საზოგადოების თვალსაზრისის დადგენა რელიგიური საკითხების გაშუქებისას ქართული მედიის მდგომარეობასთან დაკავშირებით. კერძოდ, გამოკითხვა შეეხო შემდეგ საკითხებს, როგორცაა რამდენად აქტუალურია საზოგადოებისთვის რელიგიური საკითხები და არის თუ არა საინტერესო რელიგიის შესახებ მომზადებული მედიაპროდუქტი მოსახლეობისთვის; რა საშუალებებს იყენებს საზოგადოება რელიგიური ინფორმაციის მისაღებად და რა სახის რელიგიური გადაცემების ხილვას ისურვებდა ქართულ მედიასივრცეში; რამდენად ორიენტირებული არიან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო, საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობები და ქართული მედია საქართველოში რელიგიური ინფორმირებულობის გაზრდაზე; რამდენად ეფექტურია რელიგიურ იერარქებსა და მოსახლეობას შორის (აღმსარებლობის მიუხედავად) ურთიერთობა მედიის გზით და სამღვდლოება, განსაკუთრებით მაღალი იერარქიის სასულიერო პირი, უნდა აკეთებდეს თუ არა საჯარო განცხადებას მედიის საშუალებით.

კვლევის ინსტრუმენტად გამოვიყენე კითხვარი, რაც გამოიყენებოდა, როგორც ზოგადი სახელმძღვანელო ორიენტირი.

2. რაოდენობრივი კვლევის ანალიზი

რელიგია უნივერსალური ცნებაა, რაც ყველა ცივილიზაციაში იპოვება. არაერთი არქეოლოგიური მონაცემი თუ სიტყვიერი ტექსტიც მოწმობს, რომ რელიგია კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპზე არსებობდა. რელიგიის განვითარება მჭიდროდაა დაკავშირებული ადამიანის სულიერი და ინტელექტუალური განვითარების პროცესთან. რელიგია ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს ყურადღებას, თაყვანისცემას, ღვთისმოსაობას, მორწმუნეობას. რელიგიის თავდაპირველი მნიშვნელობის შესახებ რამდენიმე თვალსაზრისი არსებობს. იმ დარგის აღმნიშვნელად, რასაც რელიგიას ვეძახით, სხვა სიტყვებიც გამოიყენება: კონფესია, რაც ლათინური სიტყვაა და აღმსარებლობას ნიშნავს; კულტი; სარწმუნოება, მაგრამ სიტყვა რელიგია დარგის შინაარსს ყველაზე სრულყოფილად გამოხატავს.

უძველესი დროიდან საქართველოში არსებული მსოფლიო რელიგიები - ქრისტიანობა, იუდაიზმი და ისლამი, მათთვის დამახასიათებელი ფორმებით დღესაც ფუნქციონირებენ ჩვენს ქვეყანაში. ისტორიულად, საქართველო არა ხოლოდ მრავალეროვანი, არამედ რელიგიურად ჭრელი ქვეყანაცაა. ჩვენს ქვეყანაში უძველესი დროიდანვე, დასავლური თუ აღმოსავლური ცივილიზაციების გადაკვეთის პერიოდიდან, საქარავნო გზები გადიოდა. ეს ვითარება კი ხელს ბუნებრივად უწყობდა კულტურულ-რელიგიურ მრავალფეროვნებას. ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების, რიტუალებისა და ღვთაებების («ადგილის დედების») პარალელურად ბერძნულ-რომაული და აღმოსავლური პოლითეიზმი იკავავდა გზას. არქეოლოგიურმა კვლევებმა და აღმოჩენებმა ქართლში აღმოსავლური და დასავლური კულტების არსებობა დაადასტურა.

რელიგიური სიტუაცია საქართველოში ასეთია: უმრავლესობის რელიგიას მართლმადიდებლობა წარმოადგენს, ხოლო საქართველოს მოქალაქეთა ნაწილი (ეთნიკურ უმცირესობათა მნიშვნელოვანი ნაწილი) ისლამს აღიარებს. ბოლო ათწლეულებში მცირერიცხოვანი მრევლი სხვა რელიგიურმა გაერთიანებებმაც გაიჩინეს, მაგალითად, ბაჰაიტებმა და კრიშნაიტებმა. თავად ქართული კულტურა უმეტესწილად ქრისტიანული რწმენა-ტრადიციების ნაყოფია. სწორედ, მართლმადიდებლობამ განმსჭვალა მთლიანად საქართველოს სამოქალაქო ისტორია. აღსანიშნავია, რომ ქართული კულტურა ქრისტიანულია, მაგრამ ამის მიუხედავად, ქართველი ხალხის კულტურულ-შემოქმედებით პროცესში არაქრისტიანული რელიგიებიც არიან ჩართული.

პოლიტიკისა და რელიგიის ურთიერთობით გამოწვეული პროცესები საზოგადოების მუდმივი ინტერესის სფეროა, რადგანაც სწორედ ეს ურთიერთობა განაპირობებს მსოფლიო ისტორიის განვითარებას. ჩვენს ქვეყანაში რელიგიამ, რომელიც საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სახითაა გამოხატული, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებასა და შემდგომ განვითარებაში. დღესდღეობით, საქართველოს განვითარებადი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება-განვითარება წარმოუდგენელია მართლმადიდებელი ეკლესიის გათვალისწინების გარეშე. ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებული მახასიათებლების მქონე რელიგიური ვითარება არსებობს.³ ეს მახასიათებლებია: რელიგიური გაერთიანებების შიდა ეთნიკური მრავალფეროვნება (მაგალითად: მუსლიმთა რელიგიური გაერთიანება მოიცავს როგორც ქართველ, ქისტ და აზერბაიჯანელ, ასევე სხვა ეთნოსის წარმომადგენელ მუსლიმს); საქართველოში, ასევე, ერთი რელიგიურ ჯგუფში სხვადასხვა დოქტრინის მქონე აღმსარებლები არიან გაერთიანებული (მაგალითად, საქართველოს მუსლიმთა სამმართველო საქართველოში მცხოვრებ შიიტ და სუნიტ მუსლიმებს აერთიანებს).

ადამიანის უფლებები მსოფლიოში აღიარებული სტანდარტია, რაც თითოეულ ადამიანს მოიცავს. აღნიშნული უფლებები არაერთი საერთაშორისო დოკუმენტითაა განმტკიცებული, რითიც ხაზგასმულია ადამიანის უფლების დაცვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ყოველი ინდივიდისა და თითოეული სახელმწიფოსთვის. რწმენისა და აღმსარებლობის თავისუფლება, ასევე ის ფუნდამენტური უფლებაა, რაზეც დემოკრატიული სახელმწიფოს იდეა დგას. რადგანაც მსოფლიოში დღითიდღე იზრდება რელიგიურ ნიადაგზე წარმოქმნილი კონფლიქტები, სწორედ ამიტომაც ყველა სახელმწიფოს პრიორიტეტული ვალდებულება და მნიშვნელოვანი ინტერესის სფერო რელიგიის თავისუფლების ხარისხის განსაზღვრა და მისი ქმედითობის უზრუნველყოფა.

მედიის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რელიგიური კონფლიქტები. სწორედ რელიგიური კრიზისების გაშუქების პროცესში მნიშვნელოვანია ჟურნალისტის პასუხისმგებლობა, მიაწოდოს აუდიტორიას დაბალანსებული, ობიექტური, სტერეოტიპებისგან დაცლილი ფაქტები და მომხმარებელს შესთავაზოს პროფესიონალურ დონეზე მომზადებული მედია-პროდუქტი, ფაქტის დამახინჯების ან/და არასწორი ინტერპრეტირების, ასევე

³საქართველოს სახელმწიფოს რელიგიური პოლიტიკის განვითარების სტრატეგია, 2015 წელი, <https://religion.gov.ge> [უ. გ. 09.11.2022].

სტერეოტიპული განწყობა-დამოკიდებულებების ჩამოყალიბების თავიდან აცილების მიზნით. გასათვალისწინებელია, რომ მედიის მიერ გავრცელებული ინფორმაცია რელიგიურ ჯგუფებში არ უნდა იწვევდეს კონფლიქტის გაღრმავებას. ბოლო პერიოდში ქართული მედია ხშირად აშუქებს რელიგიურ თემებს, რადგან სწორედ, რელიგიური კონფლიქტების რაოდენობა ქვეყანაში საკმაოდ მომატებულია. ინფორმაციის გავრცელებასთან გარდა მედია ყურადღებას უნდა აქცევდეს საგანმანათლებლო ფუნქციაც. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მეტი მედია-პროდუქტი უნდა მზადდებოდეს საქართველოში როგორც უმრავლესობის, ისე ქვეყანაში არსებული რელიგიური უმცირესობების ფასეულობებთან დაკავშირებით, რათა საზოგადოება მეტად ინფორმირებული იყოს მათი კულტურისა და რელიგიური ღირებულებების შესახებ. რადგანაც მედია საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების პროცესში მნიშვნელოვან იარაღს წარმოადგენს, რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქებისას ჟურნალისტმა აუცილებლად უნდა ხელმძღვანელობდეს რელიგიასთან დაკავშირებით საერთაშორისოდ აღიარებული სტანდარტებითა და ეთიკური ნორმებით, ასევე უნდა გაითვალისწინოს ქვეყნის კანონმდებლობა.⁴

ჰარტი, ტერნერისა და კნუპის საკვლევ საკითხს წარმოადგენს, თუ რა დეფინიციებს იყენებდნენ ჟურნალისტები რელიგიური მოვლენების გაშუქებისას. ხსენებული სპეციალისტები აღნიშნავენ, რომ მედიაორგანიზაციების მიერ რელიგიის შესახებ მომზადებული მედიაპროდუქტი გამოირჩევა სტერეოტიპებით და ისინი აღნიშნულ საკითხს გეოგრაფიულ-დემოგრაფიულ კონტექსტში განიხილავენ.⁵ მედია-მკვლევარები ასკვნიათ, რომ ჟურნალისტები ხელს უწყობენ სტერეოტიპების ჩამოყალიბებას და რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქებისას ჟურნალისტების არაკვალიფიციურობა მნიშვნელოვან პრობლემად მიაჩნიათ. ეს პრობლემა, შესაძლოა, რელიგიური ნიშნით დისკრიმინაციის წახალისების საფრთხეს უწყობდეს ხელს. მკვლევარები რისკის შემცველ ფაქტორად იმ ფაქტს, რომ მედია ნარატივს ქმნის, რამაც აუდიტორიას, შესაძლოა, მცდარი დასკვნის გაკეთებისკენ უბიძგოს, ვითომ ამა თუ იმ რელიგიური ჯგუფის წევრი ზიანის მომტანია საზოგადოებისთვის.⁶ რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქების მხრივ, აღსანიშნავია მაქქინის კვლევაც, რომელშიც ავტორი ამბობს, რომ ხშირად ჟურნალისტები იმ ადამიანების მხრიდან განიცდიან ზეგავლენას, ვისაც მათ მიერ მომზადებული მედიაპროდუქტი ეხება. მაქქინი აღნიშნავს, რომ პრესა სიმბოლოებით სავსე არენაა, სადაც პროდიუსერის სოციალური მდგომარეობის გათვალისწინებით აყალიბებენ ჟურნალისტები ჯგუფებს მენისტრიმად, რელიგიურად თუ არარელიგიურად.⁷

საქართველოში რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქების კვლევების უმეტესობა მედიამონიტორინგის საშუალებითაა განხორციელებული. მკვლევარები მხოლოდ ისეთ საკითხებს იკვლევენ, როგორცაა - სიმულვილის ენა ჟურნალისტის მხრიდან, ობიექტურობა

⁴ თავისუფლების ინსტიტუტი, ადამიანის უფლებები, 2005.

⁵ Hart, R. P., Turner, K. J., & Knupp, R. E., Religion and the Rhetoric of the Mass Media. Review of Religious Research, 1980, გვ. 256-275, https://www.jstor.org/stable/3509807?seq=1#page_scan_tab_contents [უ. გ. 13.11.2022].

⁶ Wright, S., Media Coverage of Unconventional Religion: Any "Good News" for Minority Faiths? Review of Religious Research, Religious Research Association, Inc., 1997. <http://www.jstor.org/stable/3512176> [უ. გ. 13.11.2022].

⁷ McCune, C. A., Framing Reality: Shaping the news coverage of the 1996 Tennessee Debate on Teaching Evolution. Journal of Media and Religion, 2 (1), 2003, pp.5-28.

და წყაროთა ბალანსი, ასევე პროფესიულ ეთიკის დარღვევა თუ კვალიფიკაციასთან დაკავშირებული პრობლემები. აღნიშნულ კვლევათა უმრავლესობა შეეხება, თუ რამდენად ხშირად ხდებიან რელიგიური უმცირესობები სიძულვილის ენის ადრესატები, რომ ხშირია მათი უფლებების დარღვევა და ა.შ. თუმცა არცერთი კვლევა არ ეხება საქართველოში არსებული უმრავლესობის რელიგიის აღმსარებელთა პრობლემებს. ყველა კვლევა განხილულია, მხოლოდ ვიწრო ჭრილში, ქვეყანაში არსებულ რელიგიურ უმცირესობათა შესახებ და არ მომხდარა ზოგადი რელიგიური ვითარების შეფასება.^{8 9 10 11 12}

საქართველოს კონსტიტუციის 14-ე მუხლის მიხედვით, “ყველა ადამიანი დაბადებით თავისუფალია და კანონის წინაშე თანასწორია განურჩევლად რასის, კანის ფერის, ენის, სქესის, რელიგიის, პოლიტიკური თუ სხვა შეხედულებების, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური კუთვნილების, წარმოშობის, ქონებრივი და წოდებრივი მდგომარეობისა, საცხოვრებელი ადგილისა.” თუმცა, სხვადასხვა რეგულაციების მიუხედავად, საქართველოში ჯერ კიდევ მძაფრად დგას განსხვავებულის მიღების პრობლემა. აქედან გამომდინარე, საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლების საქმეში, ძალიან მნიშვნელოვანია მედიის როლის განსაზღვრა. ტრადიციული მედიასაშუალება ინფორმაციის მიღების მთავარი წყაროა საქართველოში. ამიტომაც, აუცილებელია, მედიის საქმიანობის განხორციელებისას დაცული იყოს საყოველთაოდ აღიარებული სტანდარტები - ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების პატივისცემა, ბალანსი და ობიექტურობა.

სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობას უძველესი დროიდანვე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქვეყნის განვითარების პროცესში. აქედან გამომდინარე, გასაკვირიც არაა, რომ რელიგიურ მოვლენებთან დაკავშირებით ხალხის დაინტერესება საკმაოდ მაღალია. გამოკითხულთა 39.2% მიმდინარე რელიგიურ მოვლენებს აქტიურად ადევნებს თვალს, ხოლო რესპოდენტთა 45.1% რელიგიურ ტელეგადაცემებს დიდი ინტერესით აკვირდება.

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, უწმინდესისა და უნეტარესის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით 2008 წლის ნოემბერში დაარსდა საპატრიარქოს ტელევიზია “ერთსულოვნება”. როგორც აღნიშნული ტელეკომპანიის ვებ-გვერდზე ვკითხულობთ,¹³ ეს არის „ყველაზე ობიექტური, ტრადიციული, სულიერი, კულტურულ-შემეცნებითი და ქრისტიანული ღირებულებების გამომხატველი და მაუწყებელი ტელევიზია საქართველოში“, თუმცა კვლევისას გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ აღნიშნული ტელეკომპანიის საეთერო

⁸ მედიის განვითარების ფონდი, ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული თემების ასახვა მედიაში, 2010. http://eurocommunicator.ge/mdf/uploads//BCG_kvleva.pdf [უ. გ. 13.11.2022].

⁹ BCG Research, ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული თემების ასახვა მედიაში, 2010. http://eurocommunicator.ge/mdf/uploads//BCG_kvleva.pdf [უ. გ. 13.11.2022].

¹⁰ ინტერნეტი - საქართველო, ეთნიკური, რელიგიური და სექსუალური უმცირესობების გაშუქება პრესაში, 2012. https://ge.boell.org/sites/default/files/downloads/Media_Monitoring_report_IV_Geo.pdf [უ. გ. 13.11.2022].

¹¹ მედიის განვითარების ფონდი, სიძულვილის ენისა და დისკრიმინაციული გამოხატვის მონიტორინგი ქართულ მედიაში, 2013, http://www.notophobia.ge/uploads/publications/2/file/Monitoring_Hate_Speech_and_Discrimination_in_Georgian_Media_GEO.pdf [უ. გ. 13.11.2022].

¹² მედიის განვითარების ფონდი სიძულვილის ენა - 2016 წლის ანგარიში; [http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/55/file/Hate_Speech_GEO_\(1\).pdf](http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/55/file/Hate_Speech_GEO_(1).pdf) [უ. გ. 13.11.2022].

¹³ ერთსულოვნება, <https://sstv.ge/about> [უ. გ. 12.11.2022].

პოლიტიკაში და მაუწყებლობის ბადეში უამრავი პრობლემა არსებობს, რაც ხელს უშლის „ერთსულოვნების“ რეიტინგის ზრდასა და კითხვის ნიშნის ქვემ დგება ხსენებული მედიასაშუალებების მხრიდან აუდიტორიის ინტერესების ასახვის მცდელობა.

გამოკითხულთა უმეტესი ნაწილი თვლის, რომ აღნიშნული ტელევიზიის საეთერო რიტმი იმდენად დუნეა, რომ არ იწვევს მაყურებელში ინტერესს, პირიქით, აფრთხობს აუდიტორიას. „ერთსულოვნების“ საეთერო ბადე იმდენად მონოტონურია, რომ ხშირად საინტერესო თემატიკის მიუხედავად, არ უჩნდება ადამიანს სურვილი, რომ მოუსმინოს გადაცემას. კითხვაზე, რას შეცვლიდით საპატრიარქოს ტელევიზიის საეთერო პოლიტიკაში, გამოკითხული საზოგადოება აღნიშნავს, რომ მედიაპროდუქტის მომზადებისას აუცილებელია თხრობის ტექნიკის თანამედროვე მეთოდების გამოყენება და ზოგადად საეთერო ბადის თანამედროვე რეალობასთან შესაბამისობაში მოყვანა. აქედან გამომდინარე, კარგი იქნება საკადრო ცვლილებების განხორციელება, გადახალისება და ამ პროცესში მეტი ახალგაზრდა პროფესიონალის დასაქმება (როგორც ჟურნალისტების, ისე წამყვანების), რომელთაც რელიგიის გაშუქების მხრივ შესაბამისი განათლებაც ექნებათ მიღებული. ასევე გამოთქმული იყო აზრი, სხვადასხვა ეპარქიებიდან იყვნენ მოწვეული სასულიერო პირები და მათი მოღვაწეობის შესახებ მომზადდეს გადაცემები, რათა ხალხი გაეცნოს რამდენად თავდადებული და გულანთებული მოძღვრები ყავს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესია. რესპოდენტების თქმით, ეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იქნებოდა იქიდან გამომდინარე, რომ სხვა საშუალებები მხოლოდ საწინააღმდეგოს აშუქებენ და ხელს უწყობენ სტერეოტიპების ჩამოყალიბებას, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სასულიერო პირთა უმრავლესობა მხოლოდ ზიანის მომტანია საზოგადოებისთვის. მსგავსი იდეის გაშუქება კი ხელს უწყობს დისკრიმინაციისა და სიძულვილის ენის ტირაჟირებას, რაც დაუშვებელია.

დღევანდელი მდგომარეობით, საპატრიარქოს ტელევიზია „ერთსულოვნების“ ეთერშია 15 გადაცემა.¹⁴ წინამდებარე კვლევის რესპოდენტთა უმრავლესობისთვის (60.7%) მათგან ყველაზე საინტერესო აღმოჩნდა პატრიარქის ქადაგება, შემდეგ კი 35.7-35.7% უყურებს საინფორმაციო გამოშვებასა და დილის გადაცემას. რესპოდენტები „ერთსულოვნების“ ეთერში მეტი შემეცნებითი გადაცემის ხილვას ისურვებდნენ და თვლიან, რომ საჭიროა მეტი ისტორიულ-კულტურული ინფორმაციის შემცველი გადაცემების მომზადება, რაც საინტერესო და ყურებადი იქნება ბავშვების, მოზარდებისა და ახალგაზრდა მაყურებლისთვის. ასევე, აღინიშნა, რომ კარგი იქნება საინფორმაციო გამოშვებების სიხშირის ზრდა და გადაცემების მომზადება ფსიქოლოგიურ საკითხებთან დაკავშირებით, სადაც ფსიქოლოგიური საკითხები გაშუქდება და ცხოვრებისეულ პრობლემებზე მოძღვრის მიერ განმარტებები გაკეთდება.

კითხვაზე - რა ძირითად ფუნქციებს ასრულებს მედია საქართველოში რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ? - კვლევის მონაწილეები აღნიშნავენ, რომ „ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ - „ასრულებს“ და „უნდა ასრულებდეს.“ მედია პოლიტიკური კრიზისის დროს, უნდა ასრულებდეს „სარკის“ ფუნქციას. ამა თუ იმ რელიგიური მოვლენის ყველა მონაწილე

¹⁴ ერთსულოვნება, <https://sstv.ge/shows> [უ. გ. 12.11.2022].

მედიის მეშვეობით საკუთარ სახეს უნდა ხედავდეს. იმავდროულად მედია უნდა იყოს მიუკერძოებელი და ობიექტური. თუმცა იმისათვის, რომ მედია რეალურად დამოუკიდებელი იყოს, იგი პირველ რიგში უნდა იყოს თვითკმარი, ანუ მედია თავად უნდა ახერხებდეს საკუთარი თავის შენახვას. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლებს ის, იყოს თავისუფალი.

რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების მიკერძოებულად გაშუქება მიუღებელია გამოკითხულთა უმრავლესობისთვის. ამის მიუხედავად, გამოკითხულთა მოსაზრებით, რელიგიის შესახებ მომზადებული ახალი ამბების მიუკერძოებლობა საფრთხის ქვეშაა. კვლევის მონაწილეები თვლიან, რომ რელიგიური თემების გაშუქებისას სარედაქციო პოლიტიკაზე მედია-მფლობელები ახდენენ გავლენას, რაც მიუღებელია გამოკითხულთა უმრავლესობისთვის. კვლევის მონაწილეთათვის კარგადაა ცნობილი მედიასივრცეში არსებული პრობლემები. გამოკითხული რესპოდენტები გამოთქვამენ სურვილს, ცენტრალური მედიასაშუალებების მხრიდან მიიღონ მიუკერძოებელი ინფორმაცია რელიგიურ საკითხებთან დაკავშირებით და რაც მთავარია, პროფესიონალურ დონეზე მომზადებული მედიაპროდუქტი.

კვლევის მონაწილეთა უმეტესობა (17.6%) თვლის, რომ საქართველოში მათი სიტყვისა და გამოხატვის თავისუფლება დაცულია, გამოკითხულთა 7.8% კი მიიჩნევს რომ ეს უფლება საერთოდ არ არის დაცული. სიტყვის და გამოხატვის თავისუფლების დაცვის გარეშე დემოკრატიული სახელმწიფოსა და საზოგადოების ჩამოყალიბება შეუძლებელია. სიტყვისა და გამოხატვის თავისუფლება უზრუნველყოფს ადამიანის პიროვნულ განვითარებას. სიტყვისა და გამოხატვის თავისუფლება სამართლებრივად დასაშვები მოვლენაა, რომელიც ყველა ადამიანზე ვრცელდება და მისაღებია, როგორც სუბიექტური ფორმით გამოიხატოს, ასევე ობიექტურად. გამოკითხულთა თქმით, აზრის თავისუფლად გამოხატვის ფორმები არ უნდა იყოს მაზარალებელი ამა თუ იმ პიროვნებისთვის და არ უნდა სცდებოდეს სამართლებრივ ნორმებს, არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ხდებოდეს ადამიანის უფლებების შელახვა. ეს თავისუფლება შესაძლებელია გამოიყენო ხალხის მასებზე შთაბეჭდილების მოსახდენად. ასევე გამოკითხულთა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ სიტყვისა და გამოხატვის თავისუფლება უმთავრესი უფლებაა, რომელიც არ უნდა ატარებდეს აგრესიულ ხასიათს, ადამიანის მიერ გამოთქმული თავისუფალი აზრი არ უნდა ახდენდეს სხვა ადამიანის ან ჯგუფის დისკრიმინაციას.

ინფორმაციის გავრცელება და ხელისუფლების გაკონტროლება, მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი საკითხების განხილვის უზრუნველყოფა, ეროვნული ღირებულებებისა და ტრადიციების დაცვა, ასევე დემოკრატიული ღირებულებების დამკვიდრების ხელშეწყობა - გამოკითხული მოქალაქეები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ მედია, წესით, თითქმის ყველა ამ ფუნქციას უნდა ასრულებდეს და ჟურნალისტები მნიშვნელოვან როლს უნდა ასრულებდნენ დემოკრატიული საქართველოს ჩამოყალიბების პროცესში. რესპოდენტთა აზრით, ჟურნალისტები ობიექტურად უნდა აფასებდნენ ქვეყანაში მიმდინარე მოვლენებს, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ეს მოვლენა ეხება ისეთ მეტად მგრძნობიარე საკითხს, როგორცაა რელიგია. განსაკუთრებით, როცა თემა რელიგიურ საკითხებს ეხება, ჟურნალისტები საზოგადოებას უნდა აწვდიდნენ დროულ, სტერეოტიპებისგან დაცლილ, ზუსტ და უტყუარ

ინფორმაციას, რაც რელიგიურ ჯგუფებს შორის შუღლს არ გამოიწვევს, არამედ ხელს შეუწყობს მათ ჰარმონიულ თანაარსებობას. რადგანაც მედია, როგორც მეოთხე ხელისუფლება, ახდენს საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებას და მასაში განწყობას ქმნის, მისი როლი ძალიან დიდია როგორც რელიგიასთან დაკავშირებული საკითხების გაშუქების პროცესში, ისე ნებისმიერ ვითარებაში, თუმცა ჟურნალისტიკა დიდ ნაწილს არ ესმის, ან არ იცინა რამდენად დიდი მნიშვნელობა და ძალა გააჩნია მედიას. რესპოდენტების თქმით, ქართველი ჟურნალისტების პროფესიული დონე გარდა ერთეული შემთხვევებისა, ძალიან შორსაა პროფესიონალიზმამდე, განსაკუთრებით რელიგიის საკითხთა გაშუქებისას. მათი ძირითადი ინტერესია გაავრცელონ სენსაცია, თუნდაც აბსოლუტურად მცდარი, რათა გახდეს ცნობადი სახე და გაიუმჯობესოს მატერიალური მდგომარეობა. საქართველოში დღეს საკმაოდ დაბალი დონის ჟურნალისტიკა არსებობს, რადგან ქართულ რეალობაში ცნობადი სახეები ხდებიან ჟურნალისტები, რომლებიც ძირითადად ორიენტირებული არიან ხმამაღალი, სენსაციური განცხადებების კეთებაზე და არა ფაქტებზე, მოვლენის არსსა და ანალიზზე.

ჟურნალისტების დახასიათებისას ფოკუსს ჯგუფის მონაწილეები აფასებენ მათ ჭკუას, გამბედაობას, კითხვის სწორად დასმისა და ფაქტების გასაგებად გადმოცემის უნარს. მაშინ, როდესაც ჟურნალისტს საზოგადოებრივი ცხოვრების მაჯის ცემაზე აქვს ხელი და ასახავს ყველაფერს რაც ხდება, ხშირ შემთხვევაში ის არის ინფორმაციული ხიდი ადამიანსა და დანარჩენ სამყაროს შორის.

რესპოდენტებს მედიის განვითარებისთვის აუცილებელია მოგვარდეს ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორცაა: ჟურნალისტების პროფესიონალიზმი, დამოუკიდებლობა, პრინციპულობა და პროფესიის უზომო სიყვარული; კანონმდებლობის დახვეწა რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ; საზოგადოების ინტერესის ერთგულება. მოსახლეობის უმრავლესობა ჟურნალისტებისაგან მიუკერძოებელ, დაბალანსებულ და ობიექტურ რეპორტაჟებს მოითხოვს, განსაკუთრებით, როცა მოვლენა მეტად მგრძნობიარე თემასთან - რელიგიურ საკითხებთანაა დაკავშირებული. ამასთანავე, საზოგადოებას სურს მიიღოს პროფესიონალურად მომზადებული მაღალხარისხიანი მასალა.

საქართველოში ყოველდღიურად მატულობს ინტერნეტმომხმარებელთა რაოდენობა. სოციალური მედია თანდათან ბევრად სერიოზულად აღიქმება, ვიდრე ელექტრონული ან/და ბეჭდური. ინფორმაციის გაშუქების მხრივ, ფაქტების გადმოცემის ფორმის კუთხით, და თუნდაც სანდოობითა და პროფესიონალური მხრიდან გამომდინარე, სოციალური მედია ქართველი მომხმარებელთა მნიშვნელოვანი ნაწილისთვის უფრო მისაღებია ვიდრე სხვა დანარჩენი. თუმცა კვლევის პროცესში გამოითქვა აზრი, რომ სოციალური მედია დღეს უფრო მიდრეკილია ტენდენციურობისკენ, ვინაიდან აქ ავტორს უფრო მეტი თავისუფლების ხარისხი აქვს და ყველაფერს "საკუთარ სტანდარტს" არგებს. ქართველი საზოგადოება ტელევიზიასთან შედარებით მედიის სხვა საშუალებებით, პრესითა და რადიოთი, გაცილებით იშვიათად სარგებლობს.

ბეჭდური მედია მეტნაკლები სანდოობის ხარისხს ატარებს, რადგან ის ყველაზე მეტად ახერხებს დამოუკიდებელ რეჟიმში ყოფნას, თუმცა ხშირია შემთხვევები, როცა სკანდალური სტატიის გამოქვეყნების გადაჭარბებული სურვილი რეალობის დამახინჯებას იწვევს.

ტელევიზიები, რომლებიც ობიექტურობისა და სანდოობის მხრივ კრიტიკას იმსახურებენ, ოპერატიულობის თვალსაზრისით სათანადო სიმაღლეზე დგანან. სოციალური მედია, რომელიც ახლა იდგამს ფეხს, მთავარ ამოცანად, ინფორმაციის ოპერატიულად გავრცელებას ისახავს მიზნად, მისი შემოსავალი დამოკიდებულია ძირითადად ელექტრონულ და ბეჭდურ მედია საშუალებებზე, მათ კი სჭირდებათ სანდო ინფორმაცია, მომხდარ ფაქტთან დაკავშირებით. შესაბამისად სანდოობის ხარისხი შედარებით მაღალია.

კვლევის მონაწილეთა 66.7% აღნიშნავს, რომ ქართულ მედიაში რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ უამრავი პრობლემა არსებობს. კვლევაში მონაწილე ყველა პირი ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად ჟურნალისტთა განათლების საკმაოდ დაბალ დონეს ასახელებს და აღნიშნავენ, რომ რელიგიური საკითხები ძალიან არაკვალიფიციურად და მიკერძოებულად შუქდება. რესპოდენტთა თქმით, არ შეიძლება რელიგიის გაშუქება ისე, როგორც პოლიტიკა და არ შეიძლება რელიგიის, რომელიმე ერის კუთვნილებად მიწერა.... კვლევის მონაწილეები აღნიშნავენ, რომ ქართული მედიის მხრიდან გამუდმებით ხდება მართლმადიდებლობის შეურაცხყოფა, აღმსარებელთა უფლებების დარღვევა და ამაზე არავინ რეაგირებს, აგრესიულად მიმდინარეობს მოვლენების გაშუქება. იგივე დამოკიდებულება იკვეთება რელიგიური უმცირესობების საკითხების გაშუქების მხრივაც. რესპოდენტების ნაწილი აღნიშნავს, რომ რელიგიური საკითხების გაშუქებასთან დაკავშირებით მედიასაშუალებები ინტერესს არ გამოთქვამენ, ან თუ შუქდება მხოლოდ ისიც არასანდო წყაროების საფუძველზე დაყრდნობით, გადაუმოწმებლად. მათი თქმით, ყველგან იგრძნობა აგრესია, რაც აუცილებლად უნდა იყოს აღმოფხვრილი. ეს დამოკიდებულება ავტომატურად გადადის მაყურებელზე. ორივე მხარე მუდმივად შეტევისა და თავდაცვის რეჟიმში მუშაობს, რაც რესპოდენტთათვის ძალიან გამაღიზიანებელია.

კითხვაზე, თუ რამდენად ორიენტირებული არიან სხვადასხვა უწყებები საქართველოში რელიგიური ინფორმირებულობის გაზრდაზე, რესპოდენტები აღნიშნავენ, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო (გამოკითხულთა 31.4%) და საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობები მეტნაკლებად ორიენტირებული არიან (გამოკითხულთა 30.6%), ხოლო კვლევის მონაწილეთა 41.2% მიიჩნევს, რომ ქართული მედია არ არის ორიენტირებული რელიგიური ინფორმირებულობის ხარისხის გაუმჯობესებაზე. კვლევაში მონაწილე პირები ერთხმად აღიარებენ, რომ კარგი იქნება თუ ქართული მედიის მხრიდან რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ ინტერესი გაიზრდება და მომზადდება მეტი შემეცნებითი გადაცემა თუ საგანმანათლებლო ხასიათის სატელევიზიო დოკუმენტური ფილმი, რაც ემსახურება განათლებას და რელიგიების შესახებ ინფორმირებულობის ზრდას და რომლებიც დაეხმარებოდა ადამიანს სწორი მსოფლმხედველობის, ღირებულებების და ფასეულობების ჩამოყალიბებაში. გამოითქვა აზრი და სურვილი, მომზადდეს სატელევიზიო დოკუმენტური ფილმები და შემეცნებითი გადაცემები რელიგიების ისტორიასთან და რელიგიურ საკულტო ნაგებობებთან დაკავშირებით, ასევე განსაკუთრებული ღვაწლის მქონე სასულიერო პირთა (რელიგიური აღმსარებლობის მიუხედავად) სატელევიზიო პორტრეტები. ერთ-ერთი რესპოდენტის თქმით, „აუცილებელია ქართულ მედიაში განმარტებითი ხასიათის მედიაპროდუქტის მომზადება, რადგან სამწუხაროდ, ადამიანებმა ელემენტარულ დონეზეც კი არ იციან რა არის იმ სარწმუნოების რელიგიური დოქტრინა, რომელიც სწამთ (ნებისმიერი

სარწმუნოების) და ინერციით არიან ამა თუ იმ რელიგიური ორგანიზაციის წევრი“. რესპოდენტები სიამოვნებით იხილავდნენ თუნდაც კითხვა-პასუხის რეჟიმის ფორმატში მომზადებულ გადაცემებს, რომლებშიც მიწვეული იქნებიან სხვადასხვა სასულიერო პირები, ვინც ისაუბრებენ მართლმადიდებლობის შესახებ. კვლევის მონაწილეები აღნიშნავენ, რომ ნებისმიერი ფორმატის გადაცემა „სასურველია იყოს აკადემიური მაგრამ ტემპიანი, ისე, რომ მისი მოსმენა არ ღლიდეს მაცურებელს“.

ქართული მედია უნდა უთმობდეს დროს და ადგილს გადაცემებისთვის, რომლებიც მორგებული იქნება ბავშვთა ინტერესებს და რომლის მიზანიც იქნება ბავშვებისთვის ღირებულებების სწავლება, რელიგიური ცოდნის მიღება, ასევე სადაც საუბარი იქნება როგორ ვიცხოვროთ რელიგიური ღირებულებებით 21 საუკუნეში, რამხელა როლი აქვს ეკლესიას ადამიანის მორალურ აღზრდაში და როგორია რელიგიის როლი თანამედროვეობაში. სასურველი იქნება ეპარქიების და მათი მდგომარეობის გაშუქება. კარგი იქნებოდა საგანმანათლებლო ტიპის გადაცემების მომზადება, რომელიც საქართველოში არსებული რელიგიური გაერთიანებების შესახებ საზოგადოების ინფორმირებულობის გაზრდაზე იქნება ორიენტირებული, სადაც ორიენტირებული იქნება ფართო მასებისთვის გაცნობაზე. ასევე უნდა იყოს შესაძლებელი იქნება თავად რელიგიური გაერთიანებები წარმოაჩინონ თავს. ასევე კარგი იქნება, თუ ქართული მედია უზრუნველყოფს ჯანსაღ დებატებს სხვადასხვა რელიგიების წარმომადგენლებს შორის დასაბუთებული ინფორმაციის მიწოდების მიზნით.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალურმა ასამბლეამ 1981 წელს, 25 ნოემბერს, მიიღო „რელიგიისა და რწმენის საფუძველზე შეუწყნარებლობისა და დისკრიმინაციის ყველა ფორმის აღმოფხვრის შესახებ“ დეკლარაცია. აღნიშნულ დოკუმენტში რელიგიის თავისუფლება აღიარებულია, როგორც ადამიანის ფუნდამენტური უფლება.¹⁵

ბავშვთა უფლებათა შესახებ კონვენცია საერთაშორისო საზოგადოების მიერ მიღებული ყველაზე არსებითი დოკუმენტია, რაც რელიგიის თავისუფლებას შეეხება.¹⁶ ასევე გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ადამიანის უფლებათა კომიტეტის 1993 წლის განცხადებაში აღინიშნა, რომ სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების საერთაშორისო პაქტის 18-ე მუხლი „იცავს თეისტურ, არათეისტურ და ათეისტურ მრწამსს ისევე, როგორც უფლებას არ აღიარონ რომელიმე რელიგია ან რწმენა“.¹⁷ კონვენციის ხელმომწერ სახელმწიფოებს ეკრძალებათ „გამოიყენონ ფიზიკური ძალა ან სისხლის სამართლის სანქციები იმისათვის, რომ მორწმუნეები და არამორწმუნეები აიძულონ “ უარყონ თავიანთი მრწამსი. ამის მიუხედავად, მსოფლიოში ჯერჯერობით ისევ ხდება რელიგიურ ნიადაგზე დევნა-შევიწროება.

¹⁵ Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. United Nations, 25.11.1981; <https://www.ohchr.org/sites/default/files/religion.pdf>. [უ. გ. 13.11.2022].

¹⁶ Religious Rights – International Legal Instruments, unesco.org, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-religion-or-belief/international-standards> [უ. გ. 13.11.2022].

¹⁷ Freedom of religion | Religious discrimination, CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), UN Human Rights Committee (HRC), 30 July 1993, <https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> [უ. გ. 13.11.2022].

საქართველო ეთნიკური, კულტურული და რელიგიური თვალსაზრისით მრავალფეროვანი ქვეყანაა. აქ საუკუნეების მანძილზე ერთმანეთის გვერდით მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ და თანაარსებობდნენ სხვადასხვა აღმსარებლობის ადამიანები. საქართველოში, მისი გეოპოლიტიკური რეალობის გამო, ძველთაგანვე ერთმანეთს სხვადასხვა შინაარსის კულტურა და რელიგია ხვდებოდა. საქართველო, რომელიც დასავლეთისა და აღმოსავლეთის, ქრისტიანული და აღმოსავლური რელიგიების (ჯერ მაზდეანობის და შემდეგ მაჰმადიანობის) გზაჯვარედინზე არსებობდა, ყოველთვის მიისწრაფოდა კულტურული დასავლეთისაკენ. ქრისტიანობის მიღებით კი მან საბოლოოდ განსაზღვრა თავისი მიმართულებისა და განვითარების გზა. მაგრამ ამ გზაზე ქართველ ხალხს ყოველთვის წინ ეღობებოდნენ. ჩვენი ერი ამ წინააღმდეგობას მაინც არ ეპუებოდა და ეძებდა გზებს იმ კულტურულ-რელიგიური სამყაროსაკენ, რომელსაც სამუდამოდ მიაკუთვნა თავი. ქრისტიანობა, კონკრეტულად მართლმადიდებლობა, თითქმის უკვე 17 საუკუნეა ქართველთა ეროვნულ სარწმუნოებას წარმოადგენს. ქრისტიანობისათვის ბრძოლა ნიშნავდა ქართული ეთნიკური ერთობისათვის, მისი გადარჩენისათვის ბრძოლასაც. მაგრამ საქართველოში ისტორიულად სხვა სარწმუნოების მიმდევრებს ჰქონდათ სრული თავისუფლება და გასაქანი. არავინ, არც ერთი რელიგიური მიმდინარეობა არ იდევნებოდა და ასეა დღესაც.

კვლევის ფარგლებში გამოკითხულთა უმრავლესობა (17.6%) მიიჩნევს, რომ რელიგიური ღირებულებები საქართველოში დაცულია, 11.8% კი თვლის რომ ძალიან დაცულია. კვლევის მონაწილეთა მხოლოდ 2%-ის აზრით არ არის რელიგიური ღირებულება სათანადოდ დაცული ქართულ რეალობაში. კვლევისას გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ (კვლევის მონაწილეთა 53%-ის აზრით) რელიგიური თემატიკის საკითხების გაშუქებისას (არა მხოლოდ მართლმადიდებლობის, არამედ საქართველოში არსებული რელიგიების შესახებ) ქართული მედია ეთიკურ სტანდარტებს იშვიათად იცავს. რესპოდენტები თვლიან, რომ რელიგიური საკითხების გაშუქებისას ჟურნალისტების მხრიდან მომხმარებლის უფლებების დარღვევა ძალიან ხშირია და მიიჩნევენ, რომ (გამოკითხულთა 33.3%) ქართველი მომხმარებელი რელიგიური საკითხების შესახებ ქართული მედიით არასწორი ინფორმაციის მიღებისგან საერთოდ არ არის დაცული.

გამოკითხულთა 75-78% მიიჩნევს, რომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო და საქართველოში არსებული რელიგიური უმცირესობები აუცილებლად უნდა თანამშრომლობდნენ მედიასთან და აღნიშნავენ, რომ ხალხი უსაზღვროდ გაუთვითცნობიერებელია რელიგიურ საკითხებში და თუ კვალიფიციურმა პირმა არ განუმარტა რელიგიასთან დაკავშირებული თემატიკა, მაშინ ხდება იოლად მოწყვლადი და მიყვება იმ დინებას, რასაც მედია ქმნის, ეს დინება კი ძირითადად ძალზედ მიკერძოებულია. რესპოდენტთა 51%-ის აზრით სამღვდელოება, განსაკუთრებით მაღალი იერარქიის სასულიერო პირი, საჯარო განცხადებას მედიის საშუალებით აუცილებლად უნდა აკეთებდეს მათი განათლებისა და კომპეტენციის გათვალისწინებით და აღნიშნავენ, რომ იერარქიც საზოგადოების წევრია და მისი პოზიციის გამოხატვა მნიშვნელოვანია. კვლევის მონაწილეები თვლიან, რომ საზოგადოების რელიგიური ინტერესიდან გამონდინარე, რაც უფრო ხშირად და არგუმენტირებულად გაკეთდება განმარტებრბი მით უკეთესი.

დასკვნა

ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის 2005 წლის № 1720 რეკომენდაციაში, რაც განათლებასა და რელიგიას ეხება, აღნიშნულია, რომ ყოველი პირის რელიგია, მათ შორის, არა რელიგიურობა, მკაცრად განსაზღვრული პირადი საკითხია. თუმცა ეს არ ეწინააღმდეგება მოსაზრებას, რომ რელიგიის ზოგადი ცოდნა და ტოლერანტობის განცდა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ფაქტორია დემოკრატიული საზოგადოებისთვის. ხსენებული რეკომენდაცია ბავშვის აღზრდის პროცესში ოჯახს აკისრებს გადამწყვეტ როლს, მათ შორის, რელიგიის არჩევის საკითხში. დღესდღეობით მრავალი ოჯახისთვის რელიგია და მასთან დაკავშირებული საკითხები არ წარმოადგენს ინტერესის სფეროს, რის გამოც ახალგაზრდების ნაწილს არ გააჩნია საჭირო ცოდნა და ინფორმაცია რელიგიებთან დაკავშირებით, რასაც ასამბლეა პრობლემურ საკითხად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ ამ კუთხით მედიას შეუძლია, დადებითი როლი ითამაშოს. ზოგადად, პოლიტიკა და რელიგია ერთმანეთისაგან გამიჯნული უნდა იყოს. თუმცა დემოკრატია და რელიგია არ უნდა იყოს შეუთავსებელი. პირიქით, ორივე მათგანი ერთად უნდა ემსახურებოდეს საერთო სიკეთისთვის ბრძოლას. სოციალური პრობლემების მოგვარებით ხელისუფლებას შეუძლია ისეთი სიტუაციების განმუხტვა, რაც შესაძლოა, რელიგიურ ექსტრემიზმში გადაზრდის საფრთხეს შეიცავს. რელიგიასთან დაკავშირებული განათლება აუცილებელია დაპირისპირებების, სტერეოტიპული აზროვნებისა და გაუგებრობის აღმოსაფხვრელად ანდაც თავიდან ასაცილებლად. ამა თუ იმ ქვეყნის ხელისუფლებამ მაქსიმუმი უნდა გააკეთოს რელიგიისა და სინდისის თავისუფლებს გარანტიის უზრუნველსაყოფად, ასევე უნდა მოხდეს რელიგიათაშორისი დიალოგების წახალისება.

მედია ყოველთვის იცვლის ფორმას და იღებს იმ სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურების ელფერს, რომელშიც მას უწევს ფუნქციონირება. ამა თუ იმ სისტემაში მედიის თავისუფლების ხარისხი განისაზღვრება იმის მიხედვით, თუ როგორ არის ძალაუფლება განაწილებული საზოგადოებაში, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ეს ეხება პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გადანაწილებას. დასავლეთის ქვეყნებში კომერციული მასმედია უფრო მეტად პლურალისტურია, რადგან კაპიტალისტური საზოგადოება ძალაუფლების დეცენტრალიზაციას გულისხმობს, მაგრამ მესამე ტიპის ქვეყნებში მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების „საბაზრო“ მოდელი უმტკივნეულოდ თანაარსებობს დიქტატურასთან. აღმოსავლეთ ევროპის და აზიის ქვეყნების მედიის ტრადიციის მიხედვით, მმართველი პოლიტიკური ძალა ინარჩუნებს მასობრივი ინფორმაციის სუბსიდირების მნიშვნელოვან როლს. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც არის, რომ ცალკეული ტელევიზიები ვერ აღწევენ ფინანსურ მოგებას. ინტეგრირებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური ”ელიტა” ტელეკომპანიებს უყენებს პოლიტიკურ ამოცანას, სამაგიეროდ მის ეკონომიკურ საქმიანობას გარანტირებულს ხდის. შესაბამისად, მედიამფლობელები, მაღალი რანგის მენეჯერები ნაკლებად ზრუნავენ ფინანსური დამოუკიდებლობის მიღწევისათვის და მიზანმიმართულად ემსახურებიან დამფინანსებლებს.

დღესდღეობით საქართველოში რეალურ, ობიექტურ, მიუკერძოებელ და სანდო ინფორმაციაზე დიდი მოთხოვნაა. აღნიშნულის მისაღწევად კი აუცილებელი ჟურნალისტური

ეთიკის ძლიერი შეგრძნება და მედია-მფლობელების პასუხისმგებლობა საზოგადოების წინაშე. ჯანსაღი მედია-გარემოსა და მედიის მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით, აუცილებელია საჯარო განხილვები, რომ ჟურნალისტების სამუშაო გარემოში არსებული პრობლემებისა და ტენდენციების შესახებ ინფორმაცია საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი იყოს. ტენდენცია, რასაც მედია-მფლობელები ამჟღავნებენ მიზნის მისაღწევად, არ ემთხვევა მედიის უმთავრეს ფუნქციას – დაბალანსებული, მიუკერძოებელი და ობიექტური ინფორმაცია მიაწოდონ მომხმარებელს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე რელიგიურ საკითხებთანაა დაკავშირებით. მედია შეგვიძლია მოვიაზროთ მოვლენების სცენად, რომელსაც უამრავი მაცურებელი ყავს და ის აშკარად ახდენს დიდ გავლენას მაცურებელზე, მსმენელსა თუ მკითხველზე. მედია პირდაპირ გავლენას ახდენს ადამიანის აზროვნების, ხედვის, აღქმის ჩამოყალიბებაზე. ის საზოგადოების გავლენიანი ნაწილია. მედიას შეუძლია აბსოლუტურად მართოს პროცესები თუ ის იქნება დამოუკიდებელი და სიმართლის გამავერცელებელი. მედიას მიაქვს ინფორმაცია საზოგადოებამდე, შესაბამისად მასზე ძალიან ბევრია დამოკიდებული, როგორ მიიღებს საზოგადოება აღნიშნულ პროცესებს, იქნება პანიკა თუ მეტ-ნაკლებად სიმშვიდე.

რელიგიური საკითხების გაშუქების მხრივ, დღესდღეობით, ქართულ მედიაში უამრავი პრობლემა არსებობს. როგორც კვლევისას გამოიკვეთა, ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემა ჟურნალისტთა არაკომპეტენტურობა და განათლების უაღრესად დაბალი დონეა. რელიგიის საკითხების გაშუქებისას ქართული მედია ორიენტირებულია არა ამა თუ იმ რელიგიური მოვლენის სიღრმისეულ ანალიზზე, არამედ ჟურნალისტების მთავარი ამოსავალი წერტილი მხოლოდ სკანდალი და რეიტინგია. შესაბამისად რელიგიური თემატიკის მედიაპროდუქტის მომზადებისას არ ხდება საკითხის შესწავლა სიღრმისეულად. ზოგადად, ქართული მედიის ინტერესის სფეროს არ წარმოადგენს რელიგიურ-კულტურული შემეცნებით გადაცემების მომზადება და სამწუხაროდ, რელიგიური თემატიკა გახდა მანიპულაციისა და სკანდალების საუკეთესო წყარო მედიისთვის, რაც რასაკვირველია არაეთიკურია. დღესდღეობით, ძირითადად მედიით მხოლოდ რელიგიურ ნიადაგზე წარმოშობილი კონფლიქტები შუქდება, დანარჩენს ან საერთოდ არ აშუქებენ ან არასაკმარისად და მიკერძოებულად, აგრესიულად მიმდინარეობს მოვლენების გაშუქება, ქართული მედიის მხრიდან გამუდმებით ხდება მართლმადიდებლობის შეურაცხყოფა, აღმსარებელთა უფლებების დარღვევა, სასულიერო პირების დისკრედიტაციისკენ მიზანმიმართულ კამპანია აქტიურად ხორციელდება. იგრძნობა რელიგიისადმი მტრული დამოკიდებულება, როგორც სიბნელის და წარსულის გადმონაშთისადმი, რელიგიის როგორც ცივილიზაციისა და პოროგრესის მტრის წარმოჩენა და ზოგადად მიკერძოებულობა.

ბიბლიოგრაფია

1. თავისუფლების ინსტიტუტი, ადამიანის უფლებები, 2005;
2. საქართველოს კონსტიტუცია, 1995;
3. სახალხო დამცველის საპარლამენტო ანგარიში, 2016;
4. რელიგიის საკითხთა სახელმწიფო სააგენტო, <https://religion.gov.ge/religiebi-saqartvelosi> [უკანასკნელად გადამოწმდა 09.11.2022];
5. საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები. ტომი I;
6. რელიგიები საქართველოში. რედ: ზ. კიკნაძე. 2008;
7. საქართველოს სახელმწიფოს რელიგიური პოლიტიკის განვითარების სტრატეგია, 2015 წელი, <https://religion.gov.ge> [უკანასკნელად გადამოწმდა 09.11.2022];
8. თავისუფლების ინსტიტუტი, ადამიანის უფლებები, 2005;
9. Hart, Roderick P., Turner, Kathleen J., & Knupp, Ralph E., Religion and the Rhetoric of the Mass Media. Review of Religious Research, 1980. https://www.jstor.org/stable/3509807?seq=1#page_scan_tab_contents [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
10. Wright, Stuart A., Media Coverage of Unconventional Religion: Any "Good News" for Minority Faiths? Review of Religious Research, Religious Research Association, Inc., 1997. <http://www.jstor.org/stable/3512176> [უკანასკნელად გადამოწმდა 09.11.2022];
11. McCune, Cynthia A., Framing Reality: Shaping the news coverage of the 1996 Tennessee Debate on Teaching Evolution. Journal of Media and Religion, 2 (1), 2003;
12. მედიის განვითარების ფონდი, ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული თემების ასახვა მედიაში; 2010. http://eurocommunicator.ge/mdf/uploads/BCG_kvleva.pdf [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
13. BCG Research, ეთნიკურ უმცირესობებთან დაკავშირებული თემების ასახვა მედიაში; 2010. http://eurocommunicator.ge/mdf/uploads/BCG_kvleva.pdf [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
14. ინტერნიუსი - საქართველო, ეთნიკური, რელიგიური და სექსუალური უმცირესობების გაშუქება პრესაში; 2012. https://ge.boell.org/sites/default/files/downloads/Media_Monitoring_report_IV_Geo.pdf [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
15. მედიის განვითარების ფონდი, სიძულვილის ენისა და დისკრიმინაციული გამოხატვის მონიტორინგი ქართულ მედიაში; 2013. http://www.notophobia.ge/uploads/publications/2/file/Monitoring_Hate_Speech_and_Discrimination_in_Georgian_Media_GEO.pdf [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
16. მედიის განვითარების ფონდი, სიძულვილის ენა - 2016 წლის ანგარიში; [http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/55/file/Hate_Speech_GEO_\(1\).pdf](http://mdfgeorgia.ge/uploads/library/55/file/Hate_Speech_GEO_(1).pdf) [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
17. ერთსულოვნება, <https://sstv.ge/about> [უკანასკნელად გადამოწმდა 12.11.2022];
18. ერთსულოვნება, <https://sstv.ge/shows> [უკანასკნელად გადამოწმდა 12.11.2022];

19. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. United Nations (25.11.1981);
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/religion.pdf>. [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
20. Religious Rights – International Legal Instruments, unesco.org,
<https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-religion-or-belief/international-standards>
[უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022];
21. Freedom of religion | Religious discrimination, CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), UN Human Rights Committee (HRC), 30 July 1993, <https://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> [უკანასკნელად გადამოწმდა 13.11.2022].